

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA HUNARMANDCHILIK LEKSIKASINING TARIXIY ASOSLARI

Xolmo'minova Ozoda Mas'ud qizi

Lingvistika: o'zbek tili mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20482771>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 11-may 2026 yil

Ma'qullandi: 15-may 2026 yil

Nashr qilindi: 31-may 2026 yil

KEY WORDS

Hunarmandchilik leksikasi, tarixiy leksikologiya, terminologiya, o'zbek tilshunosligi, qadimgi turkiy til, kasb-hunar atamalari, semantik taraqqiyot, etimologiya, milliy madaniyat.

ABSTRACT

Mazkur maqolada o'zbek tilshunosligida hunarmandchilik leksikasining shakllanishi, taraqqiyoti va tarixiy ildizlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Hunarmandchilikka oid so'z va atamalarning qadimgi turkiy davrdan boshlab bugungi kungacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, xalqning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniyati va turmush tarzi bilan bog'liq holda hunarmandchilik leksikasining boyishi hamda uning til tizimidagi o'rni haqida fikr yuritiladi. Maqolada kulolchilik, zargarlik, kashtachilik, temirchilik kabi sohalarga oid terminlarning etimologik va semantik xususiyatlari ham tahlil etilgan.

Til xalqning ma'naviy boyligi, tarixiy xotirasi va madaniy merosini o'zida mujassamlashtiruvchi muhim hodisadir. Har bir xalqning hayot tarzi, mehnat faoliyati va madaniy taraqqiyoti uning lug'at boyligida aks etadi. Shu jihatdan qaraganda, hunarmandchilik leksikasi o'zbek tilining qadimiy va boy qatlamlaridan biri hisoblanadi. Chunki o'zbek xalqi qadimdan dehqonchilik, kulolchilik, zargarlik, misgarlik, to'quvchilik, yog'och o'ymakorligi kabi turli hunar turlari bilan shug'ullanib kelgan. Hunarmandchilikka oid termin va atamalar xalqning ijtimoiy hayoti, iqtisodiy faoliyati hamda milliy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Mazkur leksik birliklar nafaqat til boyligini, balki xalqning tarixiy taraqqiyoti va madaniy dunyoqarashini ham aks ettiradi. Shuning uchun hunarmandchilik leksikasini o'rganish tilshunoslikning muhim masalalaridan biri sanaladi. O'zbek tilshunosligida tarixiy leksikologiya, terminologiya va etnolingvistika yo'nalishlarida olib borilgan tadqiqotlarda hunarmandchilik leksikasining ayrim jihatlari o'rganilgan bo'lsa-da, uning tarixiy asoslarini kompleks tahlil qilish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Hunarmandchilik leksikasi uzoq tarixiy taraqqiyot mahsuli bo'lib, uning shakllanishida turkiy, fors-tojik va arab tillarining muayyan ta'siri kuzatiladi. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda ham hunar va kasb-hunarga oid ko'plab birliklar uchraydi. Jumladan, **“temirchi”**, **“o'roq”**, **“bolta”**, **“egov”**, **“to'quv”**, **“ip”** kabi birliklar qadimgi turkiy qatlamga mansubdir.¹

¹ Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. — Москва: Наука, 1951. — В. 112.

Temuriylar davri bugungi kunda, aynan, ushbu davrni uyg'onish davrilaridan biri deb qaralmoqda va bu bejizga emas. Boisi o'zbek tilshunosligi tarixida temuriylar davrining ahamiyati beqiyosligi bilan ajralib turadi. Uning hukmronligi davrida ilm-fan, madaniyat, san'at gullab-yashnadi va turkiy (o'zbek) tilining fors tili bilan teng darajaga chiqishiga imkoniyat va shart-sharoit yaratib berdi. Bu davrga kelib hunarmandchilik sohasi shakllanishi uning leksik birliklarining umumiste'moldagi so'zlardan ajrala boshladi. hozirgi kunda bu davrga doir milliy-ma'naviy merosimizga aylangan bir qancha asarlarda hunarmandchilik sohasiga oid ko'plab leksik birliklarning qo'llanganiga guvohi bo'lishimiz mumkin. Quyida olim asarlarida keltirilgan misollar taqdim etilgan.

Gozurlik-kir yuvishlik hunari; **arusak**-yog'ochdan yoki materialdan yasalgan o'yinchoq; **abvob** - eshik darvoza, **baxya**-cho'pon chetiga tikiladigan jiyak; **bunyod**-asos, negiz; **burunchak**-ro'molcha; **burqa**'-parda, niqob, hijob; **buttarosh**-but yasovchi; **sangtarosh**-toshga o'yib yozuvchi; **gavharfishon** -bezak beruvchi; **gajkorlik**-ganchkorlik;-gilam, polos; **gurpакlash**-eritmoq; **go'shvora**-sirg'a, zirak; **davulg'on**-dubulg'a; **gilem** -gilam; **dalq**-janda, darveshlar kiyimi; **dam** -temirchilikda ishlatiladigan havo beradigan asbob; **darafsh** - bigiz; **darzigarlik** - yamoqchilik; **dastkor** -o'ymakorlik; **doyg'ar** - paxsachi, paxsakash; **duduktaroşhlik** -cholg'u asbobini yasash hunari; **ja'z**-olamunchiq; **jeli**-bo'yin kishan; **jihaz**-asbob-uskuna, anjomlar; **jomachok**-ko'za; **zaylucha**-gilamcha, polos, sholcha; **zayn**-ziynat, bezak; **zanbalbofliq**-savat to'quvchi; **zarboft**-zardan to'qilgan mato kabi leksik birliklar bunga misoldir.²

Olim soha leksik birliklarini shu darajada mohirlik bilan qo'llaganki, ularni bir qancha nazmiy asarlar tarkibida kuzatishimiz mumkin. Jumladan:

Bu ishga gurdi Yazdiy me'jari dom,

*Ichinda dona inju go'shvora*³

Orazing naqshida Chin suvratgari bo'ldi zabun,

*Chin budurkim, kilki sun etmish ani naqqoshlig'*⁴

Ne bino erkin bukim, bir pora koshi tushmadi,

*Qilg'ali bu toqni sun ilg'i miynokorlig'*⁵

Mazkur parchalarda ajratib ko'rsatilgan birliklar hunarmandchilik sohasiga doir bo'lib bugunga kelib, quyidagi ma'nolarni beradi: **go'shvora**-sirg'a, zirak (zargarlik); **sun**'-hunar; **naqqoshlik** -naqqoshlik, **naqsh** -naqsh, gulli bezak; **koshi**-imorat peshtoqidagi koshin; **miynokorlik** - shisha idishga naqsh solish hunari.

Temuriylar davrida barcha soha singari o'zbek (turkiy) tilining leksik sathi sezilarli darajada rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Qardosh qirg'iz xalqi va XX asrning buyuk adiblaridan biri Ch.Aytmatov: "Hozirgi barcha turkiyzabon xalqlar Amir Temur oldida qarzdor", - deganda haq edi.

Hunarmandchilik terminlari dastlab xalqning kundalik ehtiyoji asosida yuzaga kelgan. Masalan, temirchilik bilan bog'liq "**sandon**", "**bolg'a**", "**iskana**" kabi so'zlar ishlab chiqarish jarayonining muhim vositalarini ifodalagan. Keyinchalik esa hunar turlarining rivojlanishi bilan yangi terminologik birliklar paydo bo'lgan. Akademik A. Hojiyevning ta'kidlashicha, kasb-hunar leksikasi tilning eng faol va tarixiy qatlamlaridan biri bo'lib, u xalqning moddiy

² Fozilov E.I, Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. Fan akademiyasi nashriyoti, 1-tom. T., 1983. 656b.

³ Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 4-tom. Xazoyin ul-maoniy//Navodir ush-Shabob. -T.: Fan, 1988.-485b.

⁴ . Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 4-tom. Xazoyin ul-maoniy//Badoe ul-vasat. -T.: Fan, 1988.-297b.

⁵ Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 4-tom. Xazoyin ul-maoniy//Navodir ush-Shabob. -T.: Fan, 1988.-485b.

madaniyati bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli hunarmandchilik leksikasida tarixiylik va milliylik kuchli namoyon bo'ladi.⁶

O'zbek xalqi Markaziy Osiyodagi qadimiy sivilizatsiyalar bilan aloqada yashaganligi sababli hunarmandchilik ham erta rivojlangan. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva, Qo'qon kabi shaharlarda kulolchilik, zargarlik va ipakchilik taraqqiy etgan. Bu esa mazkur sohalarga oid terminlarning keng qo'llanishiga sabab bo'lgan. Masalan, kulolchilikka oid "xum", "ko'za", "lagan", "tovoq", "tandir" kabi so'zlar xalq turmushida keng ishlatilgan. Zargarlik sohasida esa "tilla", "kumush", "zirak", "bilaguzuk", "marjon" singari birliklar faol qo'llangan. Bu terminlarning ayrimlari qadimgi turkiy manbalarda ham uchraydi, ayrimlari esa fors-tojik tili orqali kirib kelgan.⁷ Hunarmandchilik leksikasi tarixiy davrlar davomida semantik o'zgarishlarga ham uchragan. Ayrim terminlar ma'nosini kengaytirgan bo'lsa, ba'zilari iste'moldan chiqib ketgan. Masalan, "misgar" so'zi qadimda misdan buyum yasovchi ustani bildirgan bo'lsa, bugungi kunda bu kasb turi kam uchraydi va termin tarixiy leksika tarkibiga o'tib bormoqda.

Hunarmandchilikka oid terminlarning etimologik tarkibi turlicha. Ularning katta qismi turkiy asosga ega bo'lsa, ayrimlari arab va fors-tojik tillaridan o'zlashgan. Masalan:

- **"Temirchi", "o'ymakor", "bo'zchi", "to'quvchi"**-turkiy asosli birliklar;
- **"Zargar", "naqqosh", "sandiq", "atlas"**- fors-tojik tilidan kirgan birliklar;
- **"Me'mor", "nafis", "san'at"** kabi terminlar esa arab tilidan o'zlashgan.⁸

Bu holat o'zbek xalqining boshqa xalqlar bilan iqtisodiy va madaniy aloqalari kuchli bo'lganligini ko'rsatadi. Tilshunos Sh. Rahmatullayevning qayd etishicha, o'zbek leksikasidagi kasb-hunar terminlari xalqning tarixiy-madaniy taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim qatlamdir.⁹

Bugungi kunda hunarmandchilik leksikasi milliy qadriyat sifatida qayta tiklanmoqda. Mustaqillik yillarida milliy hunarmandchilikka e'tibor kuchaydi va bu soha bilan bog'liq qadimiy terminlar ham faol iste'molga qaytdi. Ayniqsa, kashtachilik, kulolchilik, zardo'zlik, gilamdo'zlik kabi an'anaviy hunar turlarining rivojlanishi bilan bog'liq terminologik qatlam boyib bormoqda.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar ta'sirida hunarmandchilik leksikasiga yangi terminlar ham kirib kelmoqda. Bu esa leksik tizimning dinamik xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, hunarmandchilik leksikasi o'zbek tilining tarixiy va milliy qatlamlaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu leksik qatlam xalqning moddiy va ma'naviy madaniyati, turmush tarzi hamda tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. Hunarmandchilik terminlari qadimgi turkiy davrdan boshlab shakllanib, keyingi tarixiy bosqichlarda fors-tojik va arab tillari ta'sirida boyigan.

Mazkur leksik birliklarni o'rganish nafaqat til tarixini, balki xalqning madaniy merosi va etnik xususiyatlarini tadqiq qilishda ham muhim ilmiy manba hisoblanadi. Shu bois hunarmandchilik leksikasini etnolingvistik, semantik va tarixiy jihatdan chuqur o'rganish kelgusidagi dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi.

⁶ Ҳоҷиев А. Ўзбек тили лексикологияси. — Тошкент: Ўқитувчи, 1981. — В. 96.

⁷ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. — Тошкент: Университет, 2000. — В. 145.

⁸ Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. — Тошкент: Ўзбекистон, 2002. — В. 173.

⁹ Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. — Тошкент: Университет, 2006. — В. 201.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Хожиев А. Ўзбек тили лексикологияси. — Тошкент: Ўқитувчи, 1981.
2. Fozilov E.I, Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. Fan akademiyasi nashriyoti, 1-tom. T., 1983. 656b.
3. Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 4-tom. Xazoyin ul-maoniy//Navodir ush-Shabob. -T.: Fan, 1988.-485b.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. — Тошкент: Университет, 2000.
- 5.Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. — Тошкент: Ўзбекистон, 2002.
- 6.Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. — Москва: Наука, 1951.
- 7.Абдурахмонов Ф. Ўзбек тили грамматикаси. — Тошкент: Фан, 1996.
- 8.Расулов Р. Умумий тилшунослик. — Тошкент: Фан, 2007.
- 9.Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. — Тошкент: Фан, 2010.
- 10.Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдлик. — Тошкент, 2000–2006.

